

Євген Маланюк

20 січня минуло 115 років з дня народження визначного історіософа, поета, ідеолога українського націоналізму Євгена Маланюка.

На еміграцію він вийшов як старшина Армії УНР, ад'ютант помічника начальника штабу Ділової армії, визначного стратега Василя Тютюнника.

Налітали зловісні птахи,
Доганяли сумний похід,
А потяг ридав: На Захід... На Захід.
На Захід... І услід — реготався Схід.

Як сам він підкреслював, еміграція — це завжди наслідок поразки, тож перший обов'язок еміграції полягав у тому, щоб з'ясувати її причини. Сам Маланюк, і це дуже прикметно, бачив її не так у підступності більшовиків, егоїзмі європейських урядів, бракові військових засобів — зброї чи амуніції, ще якихось зовнішніх причинах, як, навпаки якраз, у власному небажанні вибороти собі волю: «...ми не захистили цієї країни, бо ми її майже не захищали.

...Ми програли Визвольну Війну. Підкреслюю: ми, хорунжі, поручники й сотники 1918—19 рр. ...

...бачучи, хто були ті міністри й лідери, відчуваючи трупний запах «ідеологій», що просякав їх наскрізь, ми воліли вважати їх за нормальних «державних мужів» і виконувати їх отруєні рабством накази так, ніби час той був вповні «нормальний» і держава була вже осягненим фактом».

І сталося таке за фантастичного природного багатства цього нещасного краю, за виняткової щедрості його ґрунту, за такого м'якого підсоння, зрештою, за наявності величезних складів зброї й багатого людського матеріалу».

Через усю українську історію, — а його творчість майже вся наскрізь історична, — Маланюк простежував дві протилежні тенденції. Будівничий конструктивний струмінь і — опортуністичне малоросійство тих, кому зручно й вигідно жити в рабстві. Традиція варязька (а з Маланюка був запеклий норманіст) і та, друга. яку представляли безідейні, продажні наші земляки, українське нещастя, одвічне українське горе.

«Партачів життя» картала Олена Теліга.

«Не можна жити «на дурничку», — твердив Маланюк.

До самої смерті поет не міг відхреститись від страшної візії покинутої батьківщини, якій переможець приніс кількакратний голод і терор, що переходив часом — і знов же таки не один раз — у тотальний геноцид.

Те, що Маланюка вважали найбільшим поетом еміграції, яка за природою своєю була передусім поліеміграцією, визначалося не лише розміром його таланту. Першопричини, самий сенс еміграції розкривав він у своїх творах. Лейтмотивом його поетичних книжок став пошук причин української бездержавності, і ця генеральна проблема стала провиною у його поезії. Раз-по-раз повертався він до неї з такою властивою йому експресією:

Коли ж, коли ж знайдеш державну бронзу,
Проклятий край, Елладо Степова?!

А щоб у вітчизні запанував новий порядок, у якійсь богоборчій напрузі Маланюк почав протистояти не менш як цілій нації, продовживши культурологічну традицію українського Ієремії — Пантелеймона Куліша з його політичним, державницьки зрілим типом мислення. (Євген Маланюк народився того місяця й року, коли помер Куліш). Оксана Лятуринська твердила, що клятьба може бути «на місці», лише «коли вибухає вулкан емоцій», і право на клятьбу мали у нас тільки Іван Вишенський, Шевченко, Куліш, Франко, Леся Українка, Маланюк, Клен і Ольжич.

Як ніхто інший з діячів еміграції, входив Маланюк у подробиці життя залишеної батьківщини. Більше за саму смерть боявся він опинитись у «якомусь емігрантському вазоні», — він мріяв і в Америці відчувати «кавалок рідної землі, на якому можна пустити якесь коріння, щось створити». І сам він, як рідко хто, в доволі специфічний спосіб долав залізну заслону і бодай лише окремими рядками, бодай концептуально ставав відомий в Україні, де офіційні літературознавці його виклинали.

Богдан Кравців переказував, що його «Посланіє» 1926 року, сповнене пророцького патосу й вогню, сколихнуло гнилим плесом підсоветської літературщини, і ті, що їх «партія веде», — Тичини, Рильські, Сосюри були примушені давати наказану відповідь: захлинатися лайкою і погрозами». Але харківський офіціоз — газета «Комуніст» 1933 року зачитував його вірш про голод 1933 року.

«Андрій Хвиля, — розповідав Юрій Лавріненко, — обмостив цю цитату лайкою «фашист», «лютий ворог народу». Але я був вдячний і поетові, і Хвилі, який заплатив за подібні цитування життям». Твори ходили й по руках. Г.Костюк свідчить, що два числа донцовського «Літературно-наукового вістника» за 1925-26 роки з творами Маланюка дав йому в Харкові для ознайомлення Борис Тенета. Уже в ув'язненні, 16 жовтня 1929 року, Сергій Єфремов посвідчив, що серед творів, присвячених пам'яті Петлюри у зв'язку з його убивством, по руках ходили твори Маланюка і Рильського, «всі автори розцінювали цю смерть як величезної ваги подію в українській історії, як свого роду

переступний етап на шляху витворення справжньої новочасної нації (...)».

З другого боку, Улас Самчук розповів, як харківський советський прозаїк Аркадій Любченко за німців зійшовся з колом колишніх вигнанців: «І тепер Любченко був для нього (Маланюка.— С. Б.) чимсь намацальним «з тамтого боку». Бо ніхто, як Маланюк, не слідкував так за всім, що там діється, особливо в царстві «стилосо». Ані Тичина, ані Бажан, ані всі інші музослужителі того завороженого простору не були для нього таємницею, він не тільки їх читав, він їх пронизував своїм зором і висмоктував їх поетичні соки, якими не раз живився. А тому розмов між ними було багато...».

Мабуть, немає іншого українського поета, хто так відчайдушно картав не кого ж, як таки свою батьківщину, за її інертну вдачу, що оберталась і спокійною толеранцією до наїзників, і байдужістю до своїх діячів. Його страшило видиво жіночої субстанції бездержавної України, що уявлялась йому то як зрадлива бранка з ясиру, здатна помститися за своє понівечене життя, то як залюблена в своє ремесло універсальна повія. Тема ґвалтування стала для поета нав'язливим мотивом української історії.

А тоді Маланюк згадував поета Юрія Дараґана, у могилі якого поховали якусь чужу жінку і чийого намогильного хреста за кілька років викинули на стежку.

Потужний мислитель-історіософ, обертаючись посеред найгенеральніших проблем українства, сам Маланюк не міг не відчувати своєї надчасовості. У передмові до збірки поезій Юрія Липи він підкреслив, що «навіть за наших національних обставин» твори справжнього мистецтва не загинули без сліду, «десь би якісь сторінки переховалися». Бо «поезія має ту властивість, що зникнути навіки не може: — закумуляована в ній творча енергія не лише не гине, а й має здібність періодично відроджуватися».

Маланюк ціле життя писав про магнітні аномалії трагічної української історії, що вся тривала ніби у якійсь вселенській чорній дірці.

Проклін, проклін степів чорнявим долам.
Ланів полон трима в одвічній зморі.
Вже не дихне нам в душу синє море —
Бог покарав, прокляв нас суходолом.

Але можливо, поет прозрівав єдиний спосіб своєї трансплантації в Краю — через ту універсальну криївку заборонених книжок і зброї, якою тут завжди був чорнозем, через смерть-воскресіння, як у «Лісовій пісні» Лесі Українки, яку він любив. У сонеті «Куліш» він писав:

Гарячий день втопивсь в нічній прозорій млі.
Ти довго Шекспіра перекладав сьогодні —
І знав, що все це — в тьму, в майбутнє цій землі,
В неславу й забуття... А ніч — лунка безодня —
Дзвеніла зорями...
Захоплюючись, Маланюк твердив:

Як в нації вождів нема, Тоді вожді її поети.

Але, як кожен великий поет, Євген Маланюк заходив у такі критичні зони, де ставала видимою межа можливостей людського — все-таки лише людського — слова. Бо навіть про Шевченкове він писав:

Не поет — бо це ж до болю мало...

Собівартість поетичного слова — природна річ — легше виважити, узявши його поза тією злободенністю, що обтяжує його в читацькому сприйманні сплюю асоціацій, навіть якщо ця злободенність розтягується на довгі сторіччя. На широкому килимі світової поезії досягними плодами медовіють вишукані поезії його «Серпня». Міркуючи про шляхетну Маланюкову вірність його добі і його ровесникам, Юрій Лавріненко задумувався, а «як оцінюватиме Маланюка читач у завтрашній цілком незалежній і цілком індустріальній українській державі». Питання, як на 1957-й рік — не з простих. Отже, на думку Лавріненка, усе те, що стосуватиметься вже здобутої держави, що стане річчю самозрозумілою, для читача відійде на другий план. Як і тема безмежного порожнього степу, сином якого був сам Маланюк і в масному чорноземі якого засмокталися українські вікові змагання. Майбутнього читача, за тим давнім прогнозом, більше цікавитиме «діяпазон поетового серця, в широкій амплітуді його злетів і падінь, амплітуді від крайньої самотності до найповнішого злиття із Божим світом, від полум'я молодости до крижаного кришталю старости». Так, Юрій Шевельов одверто милувався його умінням «однією остаточно і навіки викінченою фразою передати, як мороз спалює рідні вишні, як паморозь спізнала сріблиться сріблом смертним по ярах, як у ХІХ сторіччі розливалась псевдо-тиша і зрів динаміт змізкованих ідей».

Аж ось прийшла й самостійність. І бачимо розгублено, що Лавріненко таки недооцінив тієї страшної сили степового простору й чорнозему і тих комплексів, які відкрив, студіюючи українську минувшину, Маланюк, і які потужно діють нині. І не будемо більше про незалежність.

1954 року, в пору Маланюкового повноліття, Ігор Костецький заговорив раптом про його майбутнє, яке щойно тоді почало ніби розвиднюватись і виглядало багато обсяжнішим, аніж майбутнє нормального початківця. «Що це за майбутнє? — писав Костецький. — Твір життя. «Головна справа», як називав свого «Фавста» Гете. Велика поема кохання — бо Маланюк природжений лірик. Грандіозна героїка — бо Маланюк епік з Божої ласки. Монумент чиеїсь чужої духовності, пересаджений у нашу — бо, судивши з деяких публікацій, Маланюк тонкий і досконалий перекладач. Щось таке, що великий поет починає звичайно у високому віці, коли він уже не має жодних сумнівів щодо витривалости свого духу і вправности своєї майстерної руки».

За кілька літ, 1962 року в Торонто такий архитвір Євгена Маланюка з'явився у світ першим томом. За ним з'явився том другий, а на похороні представник видавництва «Гомін України» Іван Бойко засвідчив, що буквально за місяць вони обговорювали справу підготовки третього тому. Це була «Книга спостережень». Одна з найважливіших, найкоштовніших праць, на яку спромоглась українська еміграція.

Можна у своїх шафах зняти кілька полиць книжок і поставити на їхнє місце «Книгу спостережень», — вона переважить. Нормальними науковими методами аналогічних результатів можна досягти заходами великого колективу, багатолітньою аналітичною працею, а тоді знову багаторічними синтезами, пройшовши низку монографій і кількесот статей. Маланюк зробив це сам-один протягом одного свого життя.

Це плід потужної ерудиції на небезпечному шляху глибокого концептуального мислення й мистецьких озарінь, шляху, яким не варто пускатися смертному. Цей шлях вабить півінтелігентів позірною легкістю, але призводить звичайно до карикатурних результатів. Натомість до Маланюкової «Книги» можна прикласти те, що він писав про «Життя Тараса Шевченка» Павла Зайцева. Вона, «бувши природою своєю твором чисто літературним, найважливішими своїми точками обставин» твори справжнього мистецтва не загинули б без сліду, «десь би якісь сторінки лежить на стисло наукових, сказати б, координатах». Так само й про «Бісів» Достоевського каже він, що «того роду романи важать для освітлення проблеми багато більше за найавтентичніші історичні документи чи наукові трактати». Справою честі українознавства було б видання Маланюкової «Книги» з рясними коментарями й перевіркою всіх його цитат і покликів.

Таке коментування розкрило б методику роботи Євгена Маланюка з його джерелами. Воно визначило б коло його лектури, більше того, способи добору потрібних видань, до певної міри відтворило б історію його студій. Живучи в різних країнах, Маланюк поринав у різні бібліотечні масиви — коли щось цитував із пам'яті, значить, на той час не міг мати того під руками. А студії свої він почав провадити ще дуже молодим, і то в цілком не відповідних для того умовах. У таборі Щипйорно 1922 року він підготував, наприклад, переклад монографії Ф.Ерна «Життя й особа Григорія Сковороди» із своєю передмовою, виконавши це, за словами видавця Петра Білона, «в найкоротший термін» (видання з'явилося накладом 500 примірників). Докладне коментування виявило б увесь хід його думок, а таке видання добре прислужилося б відродженню українознавства.

Євген Маланюк помер від перебоїв серця у малій самотній кімнаті на Флашінгу в Нью-Йорку. Його знайшли мертвого на підлозі. Правдоподібно, він молився, — так були складені його руки, а обличчя його виглядало прояснілим, як у дитини. У його кишені лежав квиток до опери на вечір того дня, коли він помер.

Поховали Маланюка в українському пантеоні у Бавнд-Бруку поруч із генералом Іваном Омеляновичем-Павленком, відомим в Армії УНР надзвичайною особистою відвагою. До труни великого поета-мислителя покладено примірник збірника «Український інженер» з текстом його останньої публічної промови. Її було виголошено під час святкування 50-літнього ювілею української самостійності.

Чуле слово над труною правник і мемуарист Олександр Семененко закінчив так: «Він може сказати Творцеві: — Я рано пішов з рідної землі з порожньою торбою воїна, де не було й шматка черствого хліба, але Україна дала мені на дорогу стільки сили і краси свого духа, що їх вистачило на довгі роки. Ти дав мені, Боже, талант, і я не занедбав його. Коли ж через людську кволість я не був ретельний, прости Господи, бо я родився в

повільному, розлогому, розкішному степу...

Я не вмів ліричних пісень, я не знав золотої середини, не ходив рівнесенькими стежками. Я був одержимий образом України-Держави. Для неї жив, борсався і, може, через це був часом неуважний до людей, прости Господи. Але молю — помнож на Україні число таких одержимих, дужчих, кращих за мене, що стали на прою за Державу нашу, де має правити честь, закон, правда і воля. Пошли їм, тим одержимим, братолюбіє, єдинодуміє і силу, щоб вони перемогли. Це моя остання молитва, — скаже Євген. — Тепер суди мене, Господи».

Сергій Білокінь, [Націоналістичний портал](#)